

УДК 81'233-053.4

О. М. САВЧИН

м. Переяслав-Хмельницький

sam111@ukr.net

РОЛЬ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена розкриттю проблеми, по-перше – визначення поняття та видів внутрішнього мовлення, по-друге – з'ясуванню природи, виділенню функцій та його ролі у мисленні особистості. У ній представлено особливості внутрішнього мовлення дітей дошкільного віку, а також окремі аспекти методики розвитку мовлення в дітей. Кожне відкриття в цій царині наближає відгадку таємниці внутрішнього мовлення в межах людської свідомості та відкриває можливість нових наукових розвідок тому, що воно до цього часу вивчалось опосередковано, через ту діяльність, в яку внутрішнє мовлення включається, та в якій виявляється, а також через його «зовнішній план». Вкрай необхідно надати фахову допомогу практикам у розробці дієвих розвивальних методик щодо застосування їх у вихованні дітей дошкільного віку в ході підготовки їх до школи.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, взаємозв'язок внутрішнього та зовнішнього мовлення, значення внутрішнього мовлення, мовні кінестезії, слід (функція пам'яті), діти дошкільного віку.

Сучасний ритм життя, ріст науково-технічного прогресу, нові програми та технології навчання призводять до зростання вимог щодо підготовки дітей дошкільного віку до навчання в школі. Сучасна початкова школа вимагає від майбутніх першокласників розвиненого фонематичного слуху, уміння здійснювати звуковий та складовий аналіз слів, речень, читати слова, нескладні речення та тексти. Усі ці уміння безпосередньо залежать від розвиненості внутрішнього мовлення дітей. Проте, нажаль, проблематика розвитку в дітей цього віку залишається до цього часу не вирішеною, а відтак, і в лінгводидактиці й у практиці роботи ДНЗ цьому питанню не приділяється ніяка увага.

Дослідження психологів (Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, І. О. Зимня, Г. С. Костюк, Е. Леннеберг, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Ю. І. Пасов та ін.) засвідчили, що мовленнєвий розвиток дитини забезпечується такими психологічними чинниками, серед яких головними слід вважати такі, як: мотивація навчання, формування мислення, практичного інтелекту, становлення внутрішнього мовлення та ін.

Висвітлити сучасні знання про внутрішнє мовлення, його роль у розвитку дитини дошкільного віку та педагогічні умови формування внутрішнього мовлення в дошкільнят. Важливим завданням залишається розробка

теоретичних і практичних питань розвитку в дітей дошкільного віку внутрішнього мовлення з метою пропозиції окремих методик розвитку внутрішнього мовлення у вихованців.

Початок наукового інтересу до проблеми функціонування внутрішнього мовлення відноситься до середини XIX ст. і покладений він був психіатрами, які першими звернули увагу на розлади мовленнєвої діяльності за різних патологічних станів, зокрема під час галюцинацій, і висловили перші міркування про характер тих образів, у формі яких здійснюються процеси мовлення. Згодом проблему внутрішнього мовлення вивчали психологи Вюрцбурзької школи, які виявили, що розуміння абстрактних думок здійснюється за допомогою «уривкової внутрішньої та зовнішньої мови». Велику роль у вирішенні означеної проблеми відіграло твердження Л. С. Виготського про те, що без «правильного розуміння психологічної природи внутрішнього та зовнішнього мовлення немає та не може бути ніякої можливості з'ясувати відношення думки до слова в усій їх справжній складності» [2], а також ідея І. П. Павлова про дві сигнальні системи, роль рухового аналізатора у вищій нервовій діяльності та мовні кінестезії як базальний компонент мислення.

У площині досліджень психології внутрішнього мовлення пріоритетними виявилися декілька основних його аспектів. Перший

аспект – сутність і генезис внутрішнього мовлення; другий – дослідження фізіологічних механізмів внутрішнього мовлення; третій аспект – співвідношення зовнішнього та внутрішнього мовлення. Внутрішнє мовлення – це внутрішній беззвучний мовленнєвий процес. Воно недоступне сприйняттю інших людей і не може бути засобом спілкування [1]. Внутрішнє мовлення – словесна оболонка мислення. Внутрішнє мовлення своєрідне. Воно скорочене, згорнуте, майже ніколи не існує у формі повних, розгорнутих пропозицій. Пояснюється це тим, що предмет власної думки людині цілком ясний і тому не вимагає від нього поширених словесних формулювань. Важливе значення для розуміння відношення думки до слова має саме внутрішнє мовлення, яке, на відміну від зовнішнього, має скорочену предикативну форму і глибокий смисловий зміст. Ще однією особливістю семантики внутрішнього мовлення є аглютинація, тобто своєрідне злиття слів в одне з їх істотним скороченням. Слово, що виникає в результаті, як би збагачується подвійним або навіть потрійним сенсом, узятим окремо від кожного з двох-трьох об'єднаних у ньому слів. Так, можна дійти до слова, яке вбирає в себе смисл цілого вислову, воно стає, за Л. С. Виготським, «концентрованим згустком сенсу». І, щоб повністю перевести це слово в зовнішнє мовлення, довелося б використовувати не одну пропозицію.

Проміжне положення між зовнішнім і внутрішнім мовленням займає егоцентричне мовлення. Це мовлення, спрямоване не на партнера по спілкуванню, а на себе, не розраховане та не припускає будь-якої зворотної реакції з боку іншої людини. Це мовлення особливо помітне у дітей середнього дошкільного віку, коли вони грають, розмовляючи самі з собою. Елементи цього мовлення можна так само зустріти й у дорослого, який, вирішуючи складну інтелектуальну задачу, роздумуючи в слух, вимовляє в процесі роботи якісь фрази.

Маючи своє початкове коріння в зовнішньому діалогічному мовленні, воно переростає в дитини у внутрішнє. Після скорочення, згортання зовнішнього мовлення й перетворення його у внутрішнє стає доступним і зво-

ротний процес – розгортання внутрішнього мовлення в зовнішнє, у зв'язку із збереженням характерної для нього стійкої смислової єдності [3]. Внутрішнє мовлення в навчальній діяльності є першоосновою до опанування раціональними способами самостійної мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

У вітчизняній психології є положення про те, що наші думки існують у мовній оболонці й тоді, коли ми думаємо мовчки, тобто не висловлюємо їх у голосному мовленні чи на письмі. Мовні засоби, за допомогою яких здійснюється внутрішня робота нашої думки, мають, як уважають окремі вчені, форму внутрішнього мовлення. Проте роль останнього не вичерпується роботою думки. За винятком, можливо, елементарних чуттєвих вражень та емоцій, воно бере участь у всій психічній діяльності людини, більшою чи меншою мірою пов'язане з усіма психічними процесами. Ось що говорив з приводу цього наш вітчизняний лінгвіст А. Л. Погодін: «Ця мова є постійним супутником нашого свідомого духовного життя, перекладачем на мову нашої думки того, що ми чуємо, і що без неї, без допомоги цієї нашої внутрішньої мови, було б для нас позбавлене будь-якого смислу. Коли замовкає внутрішня мова, духовне життя людини або йде врозбід, як це буває в незв'язних сновидіннях, або стає просто потоком образів, або зводиться до застиглого в нерухомості споглядання, як це спостерігається у відомих станах екстазу» [6].

Внутрішнє мовлення має велике значення не тільки при формуванні словникового запасу дошкільнят, а й для розвитку в дитини лексико-семантичного сприйняття. Особливо це є актуальним для дітей старшого дошкільного віку під час підготовки їх до школи, оскільки саме в цьому віці вони вперше починають осмислювати переносні значення слів, оволодівають процесом зміни смислів. І від того, наскільки своєчасно та методично грамотно здійснюватиметься робота з розвитку внутрішнього мовлення, залежатиме мовленнєвий і ментальний розвиток дитини. У цей період лексичний запас дитини, сформований достатньою мірою для оволодіння багатствами та національними рисами рідної мови, її естетичною й експресивною функціями, й виконує внутрішнє мовлення.

У внутрішньому мовленні не все підконтрольне, не все усвідомлюється в кожному пункті цього процесу. Здебільшого воно – засіб, а не мета. Наша свідомість часто не скеровується на мовну форму як таку, остання далеко не завжди виступає й об'єктом для самостереження. Крім того, самостереження – не настільки надійний, адекватний засіб наукового пізнання внутрішнього мовлення, щоб йому можна було цілком довіряти.

Внутрішнє мовлення є знаряддям мислення, формою внутрішньої роботи, існування мисленнєвих дій. Воно виконує функцію підготовки процесу обміну думками, – отже, безпосередньо включається в мисленнєву, пізнавальну діяльність людини. Внутрішнє мовлення виникло з потреб пізнавальної діяльності, і розвивається в міру її ускладнення. Тому його аналіз ведеться переважно з точки зору забезпечення інтелектуальних функцій, його особливості (розгорненість – скороченість, предикативність – субстантивність тощо), що пов'язуються з характером, змістом і метою розумової діяльності. При цьому має місце навіть деяка інтелектуалізація внутрішнього мовлення, тенденція звести його функції до власне інтелектуальної сфери. Проте, застерігаючи проти обмеження участі внутрішнього мовлення в психічному житті мисленнєвими функціями, підкреслимо, що саме в пізнавальній діяльності людини внутрішнє мовлення відіграє винятково важливу роль.

Внутрішнє мовлення включається в такі пізнавальні процеси людини, як сприймання, пам'ять, увага, увага. Особливо ж значна його роль у мисленні як діяльності переважно другосигнальній. Це не означає, що в зазначені вище пізнавальні процеси, зокрема в чуттєве пізнання, внутрішнє мовлення може включатися, а може й не включатися. Водночас чуттєве пізнання – це чуттєва, першосигнальна діяльність, змістом якої є образи конкретних предметів і явищ, їх окремі властивості. Як першосигнальна, ця діяльність здійснюється відповідними специфічними засобами, яких не може замінити слово – чи то голосне, чи то «німе». За допомогою мови людина організовує чуттєву діяльність, належним чином скеровує її, контролює. За допомогою мови здійснюється також певна внутріш-

ня обробка чуттєвого матеріалу, впорядкування, групування, відбір й оцінка з точки зору мети діяльності, відповідності дійсності, повноти, естетична оцінка тощо.

Порівняно з цим участь внутрішнього мовлення в процесах мислення людей характеризується новими якостями. Воно стає безпосереднім носієм мисленого змісту як форма існування понять і засобом здійснення мисленнєвих операцій – аналізу й синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, абстрагування.

Внутрішнє мовлення виконує функції планування, обмірковування того, що треба зробити. Одна із функцій внутрішнього мовлення полягає в тому, що воно виступає засобом розуміння чужих думок. Мова – безпосередня дійсність думки. Існуючи в мовній формі для нас самих, думки й можуть бути передані тільки за допомогою мови. Іншого шляху для їх адекватної передачі не існує. Отже, розуміння чужих думок – це сприймання і розуміння того мовного матеріалу, в якому думки передаються, стають надбанням інших людей, входять у скарбницю духовної культури. Сприймання ж і розуміння мовного матеріалу здійснюється на основі нашої другосигнальної мовленнєвої діяльності.

Розуміння чужих думок вимагає значної внутрішньої роботи нашої власної думки: аналізу, синтезу, зіставлення, різних логічних операцій. Щоб зрозуміти чужу думку, треба усвідомити значення окремих слів, в яких думка передається, і їх комплексів, граматичну структуру й емоційно виразні компоненти мовлення того, чия думка є предметом нашого розуміння. І процесуально, і, по суті, розуміння чужих думок означає переклад конкретних значень чужої мови у наші власні смислові структури. А це здійснюється у внутрішньому мовленні.

Розуміння – активний процес, в який включена наша власна мовна діяльність і який здійснюється на її основі. Так, А. Л. Погосін говорив, що чужі слова сприймаються як комплекси звуків, у слова вони перетворюються для нас уже нашим власним апаратом мови, та що внутрішнє мовлення є перекладачем на мову нашої думки того, що ми чуємо [6]. Ці положення знаходять цілковите

підтвердження в практиці розуміння людьми чужих думок. Розуміння чужої мови це, таким чином, функція внутрішнього мовлення. При розладах внутрішнього мовлення ця його функція випадає зовсім або частково, що більшою чи меншою мірою позначається на процесах розуміння. Щось подібне можна викликати експериментально, коли, слухаючи, думати й говорити про себе що-небудь інше. За такої ситуації відбувається поєднання слухання чужої мови з власною думкою, яка оперує іншим змістом. І, звичайно, одна з цих діяльностей виявляється утрудненою або зовсім неможливою. Якщо ми думаємо про своє, то хоч і чуємо чужі слова, але не розуміємо їх: чужа мова, як кажуть не доходить до нашого «психічного слуху».

З урахуванням провідних тенденцій у розвитку психологічної науки у ХХ столітті здійснено систематизацію тематики досліджень вітчизняного психолога з проблеми мовлення загалом та наукових ідей і здобутків Б. Ф. Баєва зокрема. Безперечна заслуга та пріоритет належить Б. Ф. Баєву у висвітленні педагогічного аспекту внутрішньомовленнєвої діяльності. Внутрішнє мовлення – важлива психічна складова успішного засвоєння знань дітьми дошкільного віку. Розв'язання будь-яких завдань вимагає організації внутрішньої роботи думки засобами внутрішнього мовлення. Учений дає розгорнуту характеристику внутрішнього мовлення не лише школярів, але й дітей дошкільного віку, вказує на феномени його перебудови з початком систематичного навчання; виокремлює типи внутрішнього мовлення дітей, передумовою формування яких є розвиток та функціонування мовленнєвих аналізаторів у певній мовленнєвій діяльності – безпосередньому спілкуванні, читанні, письмі. Первинним, вважає Б. Ф. Баєв, є слуховий тип внутрішнього мовлення, пізніше формуються зоровий і моторний. Найпоширенішим є комбінований тип внутрішнього мовлення. Обґрунтувавши значущість внутрішнього мовлення в навчальній діяльності як першооснови до опанування раціональними способами самостійної мисленнєвої діяльності, вироблення вміння її контролю, внутрішньої підготовки до неї тощо, Б. Ф. Баєв дає цінні практичні рекомендації практикам щодо стимуляції внутрішнього мовлення дити-

ни. Наприклад, спеціально стимулювати внутрішнє мовлення вихованців через зміст мисленнєвих задач та організацію процесу їх розв'язання; суворо контролювати підбір мовленнєвих засобів викладання думок для викорінення у відповідях дітей двозначних тлумачень, розпливчастих формулювань, нечітких суджень тощо.

Вивчення внутрішнього мовлення в аспекті особистості, є дуже важливим у вихованні дошкільнят, оскільки воно є одним із найважливіших механізмів психічної діяльності, регуляції свідомої поведінки особистості. На сучасному етапі проблема внутрішнього мовлення стає тісно пов'язаною з проблемою рефлексії, механізмом якої і виступає внутрішнє мовлення.

Розвиток мислення дітей дошкільного віку значно прискорюється, якщо він відбувається не стихійно, а в умовах цілеспрямованого та правильно здійснюваного керування з боку дорослих за цим процесом. Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого.

Поява внутрішнього мовлення є ознакою розвитку в дитини словесно-логічного мислення, яке формується в практичній діяльності. Воно починає функціонувати, коли у дитини в умовах її практичної діяльності виникає проблемна ситуація, яку треба осмислити. У цих випадках внутрішнє мовлення виконує функції планування, обмірковування того, що треба зробити.

Провідним типом спілкування виступає спілкування з однолітками, які є ініціаторами встановлення мовленнєвих контактів з іншими дітьми, діалогічні форми спілкування все більше замінюються монологами. Дитина здатна уявити проміжні етапи та кінцевий результат власної діяльності. Наприкінці дошкільного віку вона розрізняє уявне, вигадане та справжнє, фантастичне й реальне. Завдяки цьому можна говорити про розвиток не лише репродуктивної уяви, а й про зародження її творчих форм.

Первинною формою внутрішнього мовлення є голосне мовлення (за Л. С. Виготським), яким дитина супроводжує свої дії, немовби розмовляючи сама з собою. Поступово мовлення стає скороченим, згорнутим, шепітним і переходить у внутрішнє мовлення. Змінюються і його функції. Наприкінці дошкільного віку, на думку вченого, з'являється центральне якісне новоутворення у процесі психологічного розвитку дитини – планувальної мовленнєвої функції, яка стає «ватажком» усієї діяльності.

Методика збагачення внутрішнього мовлення дошкільників – це комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених лінгвометодичних компонентів, таких як: мета, завдання, зміст, методи, організаційні форми та засоби, які, в своїй єдності, забезпечують розвиток розуміння та використання дітьми в мовленні таких образних, виразних, національно забарвлених, емоційних, влучних висловлювань під час внутрішнього мовлення. Водночас аналіз внутрішнього мовлення дітей дошкільного віку виявляє, як правило, брак образності, виразності, влучності, безпосередності, національної забарвленості й емоційності. Дефіцит мовних засобів в дитини ускладнює перебіг комунікативно-доцільних мовленнєвих процесів і побудову різних функціонально-смыслових типів висловлювань.

Проблема реалізації методик розвитку внутрішнього мовлення у дитини на базі дошкільного навчального закладу проголошувалися такими провідними вченими, як А. М. Богуш, Г. С. Костюк, Д. Ф. Ніколенко, Б. Ф. Баєв, О. М. Раєвський, Є. Ф. Соботович, Л. О. Калмикова, І. О. Синиця, як одна з актуальних, але до цього часу ще залишається системно не розробленою в методичному аспекті. Також труднощі в роботі з розвитку внутрішнього мовлення в дошкільників, з відсутністю належного методичного забезпечення цієї ланки навчально-мовленнєвої роботи, констатують вихователі дошкільних навчальних закладів.

Збагачення внутрішнього мовлення дітей дошкільного віку буде ефективним й успішним за умов:

- урахування використання методики, дитячого мовленнєвого досвіду, стану розвиненості володіння рідною мовою, обумовленою засвоєнням її національної специфіки;

- застосування змісту, методів, форм і засобів, які дозволяють сформулювати внутрішнє мовлення дошкільнят, що забезпечує відповідну підготовленість дитини до школи.

Педагогічні умови збагачення мовлення дітей – це необхідні соціально-педагогічні обставини, дидактичні вимоги, які зумовлюють започаткування та подальший розвиток у дітей дошкільного віку внутрішнього мовлення.

Шестилітнім дошкільникам бракує розвитку внутрішнього мовлення. Воно розвивається саме тоді, коли дитина набуває здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тоді, коли запам'ятовується предметна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності. Сьогодні основна увага в навчанні дітей дошкільного віку приділяється розвитку таких видів мовленнєвої діяльності, як: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння... [4] Проте внутрішнє мовлення не знайшло відображення в жодній програмі з дошкільної освіти.

Отже, внутрішнє мовлення – це внутрішній беззвучний мовленнєвий процес. Воно недоступне сприйняттю інших людей і не може бути засобом спілкування [5]. Проблема внутрішнього мовлення залишається тією галуззю психологічного знання, в якій є перспектива розвідок. Кожне нове в ній відкриття наближає відгадку таємниці людської свідомості взагалі та внутрішнього мовлення, зокрема. Проте воно до цього часу вивчається опосередковано – через ту діяльність, в яку внутрішнє мовлення включається та в якій виявляється, а також через його «зовнішній план».

Список використаних джерел

1. Баєв Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення / Б. Ф. Баєв. — К.: Вища шк., 1966. — 193 с.
2. Виготський Л. С. Мышление и речь. — М., 1982.
3. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: [монографія] / Л. О. Калмикова. — К.: Фенікс, 2008. — 497 с.
4. Новоторцева Н. В. Развитие речи детей. — М., 1995.
5. Загнітко А. П. Основи мовленнєвої діяльності / А. П. Загнітко, І. Р. Домрачева. — Донецьк: Український культурологічний центр, 2001.
6. Погодин А. Л. Язык как творчество // Вопросы теории и психологии творчества. — Т. 4, 9. — 1913.

O. SAVCHYN

Pereyaslav-Khmelnytsky

ROLE OF INNER SPEECH IN COMMUNICATIVE LANGUAGE DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL CHILDREN

In this article consecrated of the problem, in the first place – the definition and types, and secondly – clarifying nature, allocation of functions and its role in the thinking person. It presents the features of inner speech of preschool children, and some aspects methodical of development speech by children.

Key words: internal speech, way internal and external speech, the knowledge of inner speech, language kinesteziyi, should be (function of the memory), preschool children.

A. M. САВЧИН

г. Переяслав-Хмельницький

РОЛЬ ВНУТРЕННЕЙ РЕЧИ В КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Статья посвящена раскрытию проблемы, во-первых – определению понятия и видов внутренней речи, во-вторых – выяснению природы, выделению функций и его роли в мышлении личности. В ней представлены особенности внутренней речи детей дошкольного возраста, а также отдельные аспекты методики развития речи у детей. Любое открытие в данной области приближает разгадку тайны внутренней речи в границах человеческого сознания и открывает возможность новых научных разведок так, как до настоящего времени внутренняя речь изучалась опосредовано, через ту деятельность, в которую она (внутренняя речь) включается и в которой выявляется, а также через его «внешний план». Чрезвычайно важно предоставить квалифицированную помощь практикам в разработке действенных развивающих методик, с целью их использования при воспитании детей дошкольного возраста в ходе подготовки их к школе.

Ключевые слова: внутренняя речь, взаимосвязь внутренней и внешней речи, значение внутренней речи, речевые кинестезии, след (функция памяти), дети дошкольного возраста.

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2015

УДК 373.21

О. С. СОКОЛОВСЬКА

м. Миколаїв

doshkilna_osvita@mail.ru

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається дефініція «творча особистість», ті методичні категорії та поняття на основі яких формується професія майбутнього вихователя. Обґрунтовується вплив педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського на формування творчої особистості.

Ключові слова: творчість, творча особистість, формування.

Сьогодні творча особистість, спроможна створювати, управляти, пропонувати нові теорії, нові технології, нові напрямки розвитку, знаходити шляхи виходу зі складних нестандартних ситуацій. Тому забезпечення кожній людині можливості використання свого творчого потенціалу є одним із пріоритетних.

У вищому навчальному закладі створюються найбільш сприятливі умови щодо формування творчого потенціалу особистості, її задатків та здібностей. Зокрема, виховний

потенціал вищого навчального закладу зумовлений такими факторами і обставинами: особливі відносини, які надають можливість залучати кожного студента до активної перетворюючої діяльності; гарантія і забезпечення можливості практичного здійснення розвитку творчих інтересів і здібностей; вільний вибір будь-якого виду діяльності; наявність технологій виховання творчої особистості, створення такого типу відносин, за якими сама особистість прагне максимальної реалізації сил і здібностей.